

*Теслицька Г. І.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

КОМУНІКАТИВНО-СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ РЕЧЕНЬ З НАПІВПРЕДИКАТИВНИМИ АД'ЕКТИВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Анотація. У статті комплексно досліджено явище синтаксичного ускладнення структури простого речення напівпредикативними ад'єктивними компонентами (традиційно – відокремленими прикметниковими і дієприкметниковими зворотами), що їм притаманна потенційна предикативність. Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій до проблем семантичного синтаксису, спроби створення семантичної теорії речення з урахуванням центрального місця синтаксису в граматиці, асиметрії мовного знака, глибинних категорій речення. У цьому аспекті актуальним є аналіз простих речень, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними компонентами (далі – НАК), зумовлений передовсім їхньою здатністю виокремлювати пріоритети особистості в акті комунікації, під час якої мовець структурує пропозиції як динамічні або статичні, реченневооформлені або згорнуті.

Напівпредикативність визначено як синтаксичну категорію простого (монопредикативного) ускладненого речення, що набула формальних ознак, зокрема: оформлення за певною граматичною схемою, центральну позицію в якій посідають дієприслівник, дієприкметник, прикметник чи іменник з апозитивною функцією; наявність інтонації відокремлення; синтаксична автономність і розчленованість. У цьому аспекті НАК потрактовано як актуалізовані через відокремлення однолексемні або кількаслівні синтаксичні утворення, що постали внаслідок згортання простого елементарного речення в нереченневу пропозицію, центральну позицію в якому посідає вторинна атрибутивна синтаксема у формі ад'єктива, яка граматично та семантично пов'язана з базовою частиною простого ускладненого речення, оприявнює вторинні предикатно-атрибутивні відношення, які мають різноманітний функційно-стилістичний потенціал, є засобами актуалізації комунікативно значущої інформації, мовної економії, посилення експресивності та виразності висловлення.

Ключові слова: просте ускладнене речення, напівпредикативний ад'єктивний компонент, комунікативна функція, стилістична функція.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасній граматичній теорії синтаксичні одиниці потрактовуються в різних аспектах з урахуванням їхніх формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і функційних ознак. Особливо актуальним є питання вивчення речень асиметричної структури, оскільки в таких конструкціях відбувається зміщення плану форми та значення.

Актуальність дослідження речень асиметричної структури як одиниць синтаксису полягає в нечіткому визначенні поняття «неелементарне речення» та механізмів ускладнення, а також

різних методологічних підходів до виокремлення конструкцій, які можна кваліфікувати як ускладнювальні компоненти.

З-поміж засобів, що ускладнюють реченневу структуру та семантику, особливими є відокремлені конструкції, сформовані за допомогою дієприслівників, дієприкметників, прикметників та іменників-апозитивів. Такі синтаксичні побудови визначають як напівпредикативні конструкції, адже їм властива, окрім предикативності основного речення, додаткова предикативність, виражена вторинним предикатом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Характеризуючи явище відокремлення, лінгвісти сходяться на думці, що це багатоаспектне синтаксичне і значеннево-стилістичне утворення. «У характеристиці відокремлення як синтаксичного явища, – слушно зауважує Л. Кадомцева, – відбувається зіткнення теорії, що розвивається у розкритті нової, семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної, комунікативної природи синтаксичних явищ, із практикою схематизації цих явищ у традиційному граматичному описі» [1, с. 82].

Щодо особливостей напівпредикативності, то її визначено як це синтаксичну категорію простого (монопредикативного) ускладненого речення, що набула формальних ознак, зокрема оформлення за певною граматичною схемою, центральну позицію в якій посідають або дієприслівник, або дієприкметник, або прикметник чи іменник; наявність інтонації відокремлення; синтаксична автономність і розчленованість. У напівпредикативних конструкціях нейтралізовано з морфологічного погляду самостійне вираження власне-предикативних категорій часу й модальності, граматичне значення яких установлюємо на тлі основної предикативності простого ускладненого речення [2, с. 52–53].

Метою нашої наукової розвідки було простежити особливості комунікативного та стилістичного потенціалу простих речень, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними компонентами, вторинним предикатом яких є прикметники та віддієслівні прикметники.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У функційно-стилістичному аспекті відокремлення потрактовують як виразне стилістичне явище вербальної комунікації, що є засобом актуалізації комунікативно значущої інформації, мовної економії, посилення експресивності та виразності висловлення (Ф. Бацевич [3], С. Єрмоленко [4], Л. Мацько [5]).

Мова йде про здатність відокремлених конструкцій «нарошувати глибину речення, створюючи перспективу його розгортання» [6, с. 82], а також збагачувати речення додатковим

логіко-синтаксичним значенням причини, мети, умови, допусту, часу дії, наповнювати просте ускладнене речення певним стилістичним (функційним) забарвленням. Наприклад: *Жінка, убрана немов на весілля, замість коліски колише труну* (Б. Томенчук) // *Жінка, незважаючи на те, що убрана немов на весілля, замість коліски колише труну; Так легкі голуби, на вулицях кинуті, відчують смак їжі за мить до годівлі* (С. Жадан) // *Так легкі голуби відчують смак їжі за мить до годівлі, якщо вони на вулицях кинуті; Де книга та, що з неї всі слова? Що їй ти вірив, праведній і світлій* (Б. Томенчук) // *Де книга та, що з неї всі слова? Що їй ти вірив, бо вона праведна і світла; І тулив до грудей кошенятко, тоді ще сліпе...* (Б. Томенчук) // *І тулив до грудей кошенятко, коли воно було ще сліпе... І навіть пара з уст, донедавна німих, а тепер – роздертих невимовною віхою, вилася попід холодний дах. А Іванові ноги, ще зранку здорові й прудкі, як в оленя шлюбної пори, по-зрадницьки нагло м'якли* (М. Матіос) тощо.

В усному чи художньому мовленні суб'єкт свідомо використовує речення з напівпредикативним ад'єктивними компонентами для маркування вторинних предикатно-атрибутивних відношень, а феномен відокремлення як різновид вербальних засобів мовленнєвих актів – для розв'язання комплексу завдань, основні з яких: 1) експліцитно виокремити певні кванти інформації, на яких варто сфокусувати увагу адресата; 2) зреалізувати комунікативно-прагматичну ціленастанову суб'єкта; 3) стимулювати очікувану реакцію адресата тощо [7].

Для реалізації першої функції мовець використовує *конструктивно-зумовлені НАК*, що членують просте поліпропозитивне речення на два компоненти: перший передає основне повідомлення, другий – додаткову інформацію, пор.: *Так хочеться себе, пригубленої ним* (Б. Томенчук) // *Так хочеться себе + (БО) я пригублена ним*.

Основним і об'єднувальним засобом такого членування думки є взаємодія напівпредикативних компонентів із семантико-синтаксичною структурою речення. Відокремлений компонент речення нашаровується на основний зміст повідомлення, нарощує глибину речення, створюючи перспективу його розгортання. Усе це порушує «зв'язний» синтаксис, збагачує речення новими предикативними лініями, сприяє його ускладненню та конденсації нової інформації.

За спостереженнями М. Вінтоніва, конструктивно-зумовлені ад'єктивні НК у препозиції до присудка виконують ту саму функцію, що й означуване слово, а рему виражають імпліцитно, тільки на другому рівні членування [8, с. 144], пор.: *Винесений в заголовок Р₂, досвід(Т) постане, мов риштування (Р₁)* (С. Жадан) // *Досвід постане, мов риштування, бо він винесений в заголовок:*

T – P₁

P₂

Появу *комунікативно-зумовлених НАК* спричинює прагнення адресата виділити в окремий рематичний компонент найважливіші фрагменти висловлювання: в усному мовленні – для оприявлення прагматичної ціленастанови суб'єкта за допомогою інтонації, паузи, завершення ритмічної групи або мелодії, а в писемному мовленні – через розділові знаки, зокрема коми (нормативний нейтральний знак) й тире (знак із більшою силою актуалізації). Такі НАК посідають зазвичай постпозицію, пор.: *Скопувати щороку землю – важку, неживу* (С. Жадан) та *Скопувати щороку землю, важку, неживу*.

Обидва зазначені вище типи напівпредикативних одиниць з ад'єктивами увиразнюють думку В. Шинкарука: «змістова організація речення забезпечує компоновання в ньому певної інформації, зокрема і суб'єктивної, а комунікативна – ієрархізацію цієї інформації, і ця остання операція суб'єктивна через свою залежність від того, як проходить спілкування, від обізнаності співрозмовників, тих цілей, які ставить перед собою кожен із мовців» [9, с. 23].

У висловлюванні прикметник виконує дві функції: денотативної та кваліфікативної оцінки. Подвійна функція зумовлена специфікою ад'єктива, оскільки він вказує на якість, ознаку предмета чи події, а може виражати оцінку, пов'язану з прагматичним аспектом висловлення, напр.: *Уздовж доріг – тривалих, золотих – ходою обережною мисливця веди за тих, хто здався і спинився* (С. Жадан). Ця властивість притаманна й дієприкметнику, адже він поєднує в собі, з одного боку, динамічність дієслова, а з іншого, – статичку прикметника, що визначає особливість функціонування відокремленої конструкції в тексті як актуалізації оцінного компонента прагматичної структури речення, напр.: *А він насправді був Франком лише*. Рудий і бідний, хоч дивився в корінь. (Б. Томенчук). Здійснюючи вплив на почуття адресата, адресант прагне допомогти йому усвідомити духовні, психоемоційні чи інтелектуальні особливості зображуваного. Отже, вивчення відокремлення ад'єктивних НК в аспекті теорії вербальної комунікації як мовленнєвої діяльності потребує обов'язкового врахування взаємодії суб'єкта мовлення та адресата.

Особливо яскраво характеризують предмет відокремлені НАК в ролі епітетів, як-от: *Дивишся, як ця ріка, глибока й нова, остигає повільно поміж серпнем і січнем* (С. Жадан); *І хай звучить закохано струна про всі любові – суцї і минулі*. (Б. Томенчук). Як слушно зауважує С. Шабат-Савка, «епітет виконує орнаментальну функцію, поширюючи предикативний центр речення» [10, с. 261]. Зазначимо, що сурядні ряди напівпредикативних конструкцій зазначеного типу мовці часто використовують для більшого увиразнення ознаки (градації), утворення своєрідних мінітекстів, напр.: *Так ми жили – голосні й недолугі, вплетені в часу стрічку трофейну* (С. Жадан); *Жінки торгують надвечір тріскою, живою, вимученою, такою, що помирає їм на руках* (С. Жадан). Отже, напівпредикативні відношення за характером їх вияву в реченні створюють стилістичний надтекст, що корелює з поняттям «фігурація синтаксису» [7].

Семантико-стилістична функція відокремлення полягає також у тому, що НАК: а) надають мовленню більшого динамізму, експресії, порівняно з однорідністю та поясненням, що виявляють динамічну рівновагу, пор.: *діти навчатимуться любові, коли будуть її вивчати – зрозумілу, неперекладну, серпневу, зимову* (С. Жадан); б) якісно й кількісно збільшують сукупний зміст думки, напр.: *Виснажені надвечір'я, розламані ранки, приголосні твого шепоту, настояні на алкоголі* (С. Жадан); *Що ми – тільки хвилі у плінні часів у море, живим не відкрите...* (Б. Томенчук); в) є засобом стилістичного акцентування, милозвучності (емфаза, епіфора), напр.: *Осіньне небо вже зайнялося світанком, і світанок поволі йшов у купе – блідий, анемічний, непевний* (М. Хвильовий); г) дають змогу уникнути смислової надлишковості, оприявнюють тенденцію до економії мовних засобів, пор.: *Як пальці, складені у дзуськи, стежки, котрими ми ідем* (Б. Томенчук); г) творять іронічний ефект в разі алогійних відношень між основною та згорнутою пропо-

зиціями, презентуючи аксіологічний вияв авторського негативного ставлення до персонажа [11, с. 76], напр.: *Безтурботний мав природне відчуття дівочої психології, в його великій голові, не переобтяженій знаннями, знайшлося досить місця для цілої купи віршів, і завдяки цьому, наприклад, він міг вважати себе вченишим за міністрів Древньої Спарти, які вміли тільки писати, читати і плавати* (Ю. Збанацький); д) мають здатність поєднувати кілька значень, напр.: *Вони ідуть, (які? незважаючи на що?) покликані й забуті...* (Б. Томенчук) // *Дарма що вони були покликані й забуті, вони ідуть*; е) слугують засобом інтелектуалізації мови, паралельно демонструючи посилення впливу розмовного синтаксису на писемне мовлення, напр.: *Катрінка, кілька місяців виношена в зубах непорочних сільських молодичь, як здобич у пащі яструба, а по всьому – очищена та висповідана в церкві, ...найперше охрестила дівчинку... Севериною...* (М. Матіос).

Стилістичне значення напівпредикативних ад'єктивних одиниць чітко індивідуалізоване, оскільки, вдаючись до відокремлення, мовець досягає певної економії у висловлюванні, словесно скорочує його, при цьому зберігаючи семантичну глибину. Такий процес збагачує загальну синтаксичну синонімію мовлення, розширює виражальні засоби і форми, посилює комунікативну гармонію сказаного.

Стилістична наснага ад'єктивів у напівпредикативних конструкціях особливо очевидна тоді, коли вони:

– створюють у реченні групу однорідних членів: *Любила сухе вино, пила у фаст-фудах чай* – індійський, мов океан, чорний, як власна близна (С. Жадан); *Лежала на теплому спальнику* – оголена, мов дроти, тиха, наче вода, сонна, ніби артерія (С. Жадан);

– вживаються тропеїчно, передусім метафорично, через що стають засобами художньо-образного вислову; передусім мова йде про епітети, виражені ад'єктивами різних лексико-семантичних груп: *Похилий Будда забирався в дзвіниці, дивився на степ і молився на сонце* – великий і грішний, чистий і нищий, забувши тенденції, відкинувши соціум (С. Жадан); *Осінь сиділа це в літньому пончо*, притихла така і справжніша за нас (Б. Томенчук);

– використовуються у формі вищого чи найвищого ступеня порівняння: *За що не раз діставав потиличника від іншого шкільника*, трохи розумнішого від себе (М. Матіос); *Курила бельгійський тютюн*, міцніший, ніж зазвичай (С. Жадан).

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, напівпредикативні ад'єктивні компоненти в художньому стилі урізноманітнюють виражальні засоби мови, допомагають суб'єкту мовлення стисло висловити свою думку, якнайширше описуючи предмет мовлення. Такі синтаксичні побудови виконують чітко визначені стилістичні та семантико-прагматичні функції, а саме: уточнюють інформацію про предмет мовлення, конкретизують її, додають реченню експресивного забарвлення відповідно до комунікативних інтенцій мовця. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні комунікативного потенціалу речень з напівпредикативними ад'єктивними компонентами у різних типах дискурсу.

Література:

1. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення. К.: Вища шк., 1985. 126 с.

2. Тесліцька Г. І. Семантика та синтагматика простих речень з напівпредикативними ад'єктивними компонентами в українській мові. Дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук, 10.02.01. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2018. С. 52–53.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2004. 344 с.
4. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. К.: Наук. думка, 1982. 210 с.
5. Мацько Л. І. Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. К.: Вища шк., 2003. 462 с.
6. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення. К.: Вища шк., Голов. вид-во, 1985. 126 с.
7. Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції як засіб компресії («згущення думки»). *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 191–195.
8. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2013. 327 с.
9. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення. Чернівці: Рута, 2002. 217 с.
10. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці: Букрек, 2014. 412 с.
11. Гуйванок Н. В., Пацаранок Ю. М. Способи реалізації іронії у структурі речення. Чернівці: ЧНУ, 2009. 167 с.

Teslitska H. Communicative-stylistic functions of simple sentences with semipredicative adjectival components

Summary. The article focuses on the study of the phenomenon of syntactic complication of a simple sentence structure by semipredicative adjectival components (traditionally known as detached participle and verbal adverb phrases) with the inherent potential predicativeness. The scientific relevance of the investigation is predetermined by a general tendency of modern linguistic studies towards the problems of semantic syntax, and by the attempt to elaborate a semantic theory of a sentence with regard to the central place of syntax in grammar, asymmetry of a language sign, deep categories of sentence. Therefore, the analysis of simple sentences complicated by semipredicative adjectival components (SAC) is predefined foremost by their ability to distinguish priorities of a personality in his/her act of communication during which a speaker differentiates his/her propositions as dynamic or static, full-sentenced or shortened.

Semipredicateness is defined as a syntactic category of a simple (monopredicative) complicated sentence, that has acquired formal features, namely, its structuring according to a certain grammatical pattern, where the participle, the verbal adverb, the adjective or the noun with an appositive function take a central position; its intonation of detachment; its syntactic autonomy and dismemberment. In this respect, SAC is interpreted as embodied through detachment mono- or multi-lexeme syntactic formations appearing as a result of shortening of a simple elementary sentence into a non-sentence proposition. It is concluded that the quantitative composition of semipredicative adjectival components (SAC) is determined by the valency potential of the secondary predicate, as well as by the intentional instructions of the speaker, who, in an effort to clarify and supplement the informational scope of the message, appeals to the use of semantically multidimensional adverbial components in their structure.

Key words: simple complicated sentence, semipredicative adjectival component, semantic, communicative functions, stylistic functions.